

privata sfärer. Kulturarvet är alltid något som väljs ut och hävdas som sådant av någon, samtidigt som det kontinuerligt omtolkas och omvärderas; det är aldrig frågan om någonting som är, utan om någonting som ständigt skapas. Det är processer som etnologer och folklorister länge intresserat sig för, vilket gör dem, som Barbro Klein skriver i ett tidigare nummer av RIG, ”väl skickade att kritiskt granska frågor kring hur symboler för kulturarv konstitueras, byggs upp, rivs ner och hamnar i konflikt med varandra i det dagliga livet”. Det är viktigt att hävda denna kompetens inom ett forskningsfält som ständigt expanderar och där forskare från många discipliner idag trängs i konkurrensen om forskningsmedel.

Håkan Berglund-Lake, Sundsvall

Re-inventing the Nation. Multidisciplinary Perspectives on the Construction of Latvian National Identity. Mats Lindqvist (red.). Mångkulturellt centrum, Botkyrka 2003. 350 s. ISBN 91-88560-76-7.

Ett livligt akademiskt intresse för begreppen globalisering och nationalism tycks ha gått hand i hand under 1990-talet. Med syfte att penetrera frågeställningar angående formandet av en nationell identitet i Lettland i samband med frigörelsen från Sovjetunionen, har etnologen Mats Lindqvist samlat en grupp forskare hemmahörande vid Södertörns högskola. Ämnena etnologi, historia och statsvetenskap är representerade i denna studie. Det var en rad, både nya och återskapade, nationalstater som såg dagens ljus under en intensiv period från 1980-talets slut då Sovjetunionen samtidigt upplöstes. Forskarnas undersökningar behandlar även utvecklingen under den post-sovjetiska eran och sträcker sig ända fram till det nya millenniets början.

Det är fyra teman som formar en bakgrund till antologins olika artiklar. Det första temats problemkomplex rör transformationen från en region, en del av Sovjetunionen, till en reellt oberoende republik, vilket var en förändring som samtidigt innebar en övergång från planekonomi till marknadsekonomi, från statlig centralism till decentralisering. Den andra tematiska utgångspunkten rör frågor om sambanden mellan nutid och dåtid, mellan kontinuitet och förändring. Nationella strategier, berättelser och uttryck analyseras över en relativt lång tidsperiod. Den tredje problematiseringen behandlar dominans respektive underordning i en sorts förhandlingsspel mellan tre

etniska grupper/spelare som vid olika tidpunkter interagerat: *letter*, *balttyskar* och *ryssar*. Det fjärde temat tar upp frågor om kulturella konstruktioner av identitet och skillnader. Hur användes kulturella uttryck och historien för att skydda och försvara vissa värden och livsstilar? Hur användes de ”nationella” och ”etniska” berättelserna som verktyg för att skapa skillnader mellan olika individer och grupper/kategorier? Frågan kan också formuleras omvänt: hur kunde berättelserna brygga över skillnader mellan olika sociala kategorier i samhället såsom klass, kön (genus), ålder osv.?

Det är uppenbart att skapandet av en lettisk nationell identitet inte var någon självklarhet när de gamla balttyska och sovjetiska ”koloniala” strukturerna upplöstes och ett lettiskt samhälle skulle både formas och moderniseras. Den förändringsprocessen innebar att frågor om territorium, historiskt arv, religion, språk och etnicitet aktualiserades. Samtliga av dessa ”faktorer” var problematiska att hantera när en ”ny” demokratisk nationalstat skulle formuleras och hävda sina intressen i Baltikum.

Zeme un Tauta. Conceptions of the Latvian Territory and Latvian Nation är titeln på ett av historikern Per Bolin Horts två bidrag till antologin. Här diskuteras i ett långt tidsperspektiv förutsättningarna för skapandet av en lettisk nation i Baltikum, där självfallet den alltsedan medeltiden närvarande tysk-baltiska eliten, den ryska penetrationen under 1800-talet, dvs. russifieringen 1855–1914, och sovjetiseringen från 1940-talet samtliga har haft en stor betydelse för det som kan kallas historiskt arv. Tillika handlar det om ett kolonialt arv där den lettiska befolkningen varit hänvisad till en undersätlig tillvaro medan samhällets ledande funktioner under olika perioder innehafvs av tysk-balter, svenskar, polacker, ryssar och ”sovjeter”. Det är också högst relevant att betona att den grundläggande sociala och ekonomiska strukturen i Baltikum – i detta fall även det lettiska territoriet avhängigt av hur det avgränsats – historiskt har dominerats av en besutten storgodsägarklass (tysk-baltisk, svensk, polsk) och en mer eller mindre livegen bondebefolkning (lettisk/lokal). Bolin Hort konstaterar i likhet med Ernst Gellner att kombinationen av klass och etnicitet gav den tysk-baltiska eliten uppenbara fördelar under den tidig-moderna epoken. Tysk etnicitet var förknippad med godsägande, städernas hantverksgillen och borgerskap, medan den etniskt icke-tyska befolkningen, dvs. ”letterna”, huvudsakligen förknippades med den förslavade mer eller mindre livegna bondebefolkningen. Dessa strukturella förhållanden var en del av ett historiskt arv som inte enkelt och oproblemiskt kunde kastas över

bord. Dominansen artikulerades och upprätthölls av baltyskarna under långa tider genom språklig dominans och religionens makt, med andra ord genom det tyska språket och den lutherska konfessionen. Under 1800-talets "russifiering" bröts den tysk-baltiska elitens hegemoni i och med att ryska ämbetsmän i allt högre utsträckning erövrade positioner på olika nivåer i förvaltningen. Ett viktigt område att styra över var utbildningsinstitutionerna som genom en medveten "top-down" politik russifierades. Vid den tsaristiska Romanoverans kollaps, under det första världskriget i samband med den ryska revolutionen, avbröts denna typ av russifiering. Efter den militära ockupationen under andra världskrigets inledande år, fr.o.m. 1940 handlade det framförallt om en brutal "sovjetisering" av de baltiska staterna.

I Bolin Horts andra bidrag *The Latvian Nation and the Intellectuals: The Forming of Latvia's University during the First Republic*, avhandlas utvecklingen vid universitetet i Riga under perioden 1919–1940. Här påtalas att det var ett stort problem att rekrytera akademiker och administratörer som kunde utveckla ett *lettiskt* universitet och därmed vara ett instrument för det *nationella* projektet. Det var ett projekt som bl.a. fordrade att undervisning skulle ske på det lettiska språket, vilket var svårt att förverkliga då det helt enkelt saknades kvalificerade akademiker som kunde undervisa på lettiska. Detta gällde särskilt de naturvetenskapliga ämnena, medicin och juridik. De selektiva "nationella" principerna och krav på akademisk excellens gick alltså inte hand i hand. Sammanfattningsvis konstaterar Bolin Hort att det nya universitetet inte hade förutsättningar att konsekvent implementera de nya reformer som det nationella projektet erfordrade.

Statsvetaren Fredrika Björklund diskuterar i sitt bidrag *The Rhetoric of the Nation. Baltic Germans in the First Latvian Democracy*, baltyskarnas starka kulturella dominans. Det var denna grupp som hade de professionella kompetenser som behövdes i den nya nationella staten. De hade också tillgång till en historisk retorik, konstruktion av myter och traditioner som var viktiga för den nya nationen. En sådan mytisk uppfattning var föreställningen om det lettiska territoriet som en del av baltyskarnas självklara "Heimat" (hembygd). En annan myt var föreställningen om en gemenskap, "das Volk", som inkluderade tyskar och letter under samma nationella projekt, och på samma gång återopande historisk legitimitet med rötter tillbaka till medeltiden. Samtidigt exkluderade denna myt 1800-talets ryska inflytande som en historiskt sett kort och marginell företeelse.

Fredrika Björklund diskuterar i ytterligare ett bidrag, *Pedagogy of the Nation. Nation-building and Education in Latvia*, utbildning och skolornas roll under den post-sovjetiska eran. Det moderna Lettlands befolkning utgörs till ca 45 % av personer med en rysk-sovjetisk bakgrund, vilket innebär att stora ansträngningar måste göras för att etablera och säkra lettiska språkets status, både som officiellt språk och som aktivt språk i skolorna. Från en postkolonial synvinkel har det varit extremt viktigt att försvara och utveckla *lettiskan*. I Lettland har man satsat på *bilingualism*, dvs. tvåspråkighet. Tvåspråkigheten har dock inte haft till syfte att integrera den stora ryska befolkningen i den nya nationen. Tvärtom har man genom att skilja mellan etnicitet och språktillhörighet effektivt exkluderat den ryska befolkningen från det nya nationella projektet. Att bli betraktad som *lett* fordrar dock något mer än att bara behärska lettiska språket, konstaterar Björklund. Den etniska tillhörigheten tycks i detta fall inte vara möjlig att förvärva. Den lettiska etniciteten handlar snarare om något som nedärvt genom historien.

Etnologen Mats Lindqvists bidrag, *Giving Voice to the Nation. The Folklorist Movement and the Restoration of the Latvian Identity*, fokuserar på den folkliga kulturen och framförallt folkmusikens betydelse för skapande av en kulturell nationell identitet. Decentraliserade folkmusikfestivaler och musiken som frigörande vapen – den s.k. "sjungande revolutionen" – diskuteras av Lindqvist som viktiga i kampen för en lettisk identitet. Där strävan efter *autenticitet* (synonymt med äkthet) sågs i det närmaste som något heligt. Samtidigt analyserar han hur de folkliga kulturella uttrycken inordnades i det sovjetiska socialistiska samhällsbygget, där varje regions/delrepubliks kulturella särart och uttryck framhölls. Emellertid anpassades de folkliga kulturella uttrycken till en schematisk klassideologi, och autenticiteten tenderade därmed att gå förlorad. Den tenderade att gå förlorad men utplånades inte helt, eftersom den genuint äkta och autentiska folkmusiken improviseras och överförs muntligt, vilket i sin tur innebar att innehållet till sin karaktär var omöjligt för de sovjetiska myndigheterna att kontrollera helt och hållet. Det handlade om att transformera myndigheternas intentioner och om att åstadkomma en förändring. Genom de renande bad som de decentraliserade folkmusikfestivalernas autenticitet var, förvandlades de deltagande s.k. *Homo sovieticus* snarare till att bli *Homo letticus*; en karaktär som laddad med nationellt medvetande var beredd att ta upp kampen för självbestämmande.

Etnologen Beatriz Lindqvist undersöker i bidraget *An Arena for Contested Identities. National Identity and Ethnic Diversity in Latvian Schools* den aktuella situationen i de lettiska skolorna. Undersökningen syftar till att belysa två problemfält: dels hur den diskursiva konstruktionen av lettiska och ryska identiteter artikulerades i det offentliga samtalet, dels hur lärare, skolrektorer och utbildare hanterade nationell identitet och etniska skillnader (lettiska resp. ryska) i skolorna. Genom en rad intervjuer belyses både de etniska letternas och ryssarnas situation. Deras attityder och tillbakablick på förhållandena under sovjetssystemet är ett dominerande tema i samtalen. Beatriz Lindqvist konstaterar att kritiken mot sovjetssystemet tycks vara närvarande hela tiden, direkt artikulerat, eller som en envist antydd underförstådd kritik. Den nya lettiska identiteten formas på så sätt i kontrast till den gamla sovjetiska. Berättelser om deportationerna av oliktänkande och andra former av förföljelser under sovjettiden har utvecklats till en särskild genre, s. k. *briesmu stāsti* (skräckhistorier). Även de letter som inte drabbades av direkta förföljelser upplevde sig leva i en slags *mental exil* under sovjettiden.

Av intervjuerna att döma verkar lösningen på den faktiska dubbla etnicitetens problem vara att tillämpa tvåspråkighet i skolorna, även om två mycket olika förhållningssätt artikuleras av de intervjuade personerna. Några av de intervjuade, bl.a. en expert från "statens språkcentrum", artikulerade tydligt att den ryska befolkningen är totalt olik den lettiska. Ryssarna är odemokratiska och despotiska, vi lever i helt olika världar, våra ord och begrepp, språket, bär helt olika meningar och betydelser. Vi letter befinner oss inte i någon "mental närhet" till dem. Integrationen kommer att vara en mycket långsam process i dagens Lettland med dess talrika "ryska" befolkning. Medan andra, t.ex. läroboksförfattare till tvåspråkiga media konstaterar att ryssarna finns här, de är en del av vårt samhälle och ska välkomnas, accepteras och inkluderas. De ska vara med i formandet av vårt demokratiska samhälle. Deras arbete och kunskaper behövs och ryssarna utgör en viktig del av vår befolkning.

Attityderna hos den rysktalande delen av befolkningen är inte heller entydigt för tvåspråkighet. Negativa uttalanden om det lettiska språket förekommer och ett ifrågasättande av nödvändigheten av att lära sig lettiska. Tydligast artikuleras dessa motsättningar i talet om lettiskan som ett undermåligt och underordnat språk – ett hundlikt språk!

Sammanfattningsvis kan konstateras att antologin ger insikter i den lettiska etniska problematik – både den historiska och nutida – som en nation, ett land, som under historiens lopp varit koloniserat, har att brottas med. Några kritiska synpunkter, eller snarare önskemål, är att det hade varit mycket upplysningsfullt med några kartor som kunde orienterat läsaren om vilka territorier som har betraktats som lettiska över tid, dvs. *rummets betydelse* för identitet och etnicitet borde ha lyfts fram ytterligare. Antologin undersöker nationsbyggande och etnicitet huvudsakligen utifrån de moderna perspektiv där *nation – (folk)kultur – språk* står i centrum. Den äldre forskningstraditionen där *nation – stat – jurisdiktion – religion* har varit centrala faktorer har följaktligen tonats ned. Fortfarande hade det ändå varit intressant att i en sammanfattande analys försöka knyta ihop dessa problemfält på ett tydligare sätt.

Författarna har valt att framförallt behandla utbildning, skolor och språkets betydelse utförligt. Låt vara att den aspekten som en grund för utvecklande av en nationell identitet är den viktigaste, men samtidigt saknar jag rudimentära men ändå viktiga kunskaper om landets näringsliv och ekonomi av idag. Är letterna fortfarande bönder och vad gör alla ryssar nuförtiden i Lettland? Vilka är de dominerande yrkena? Vilka ekonomiska resurser besitter landet, och är dessa på något sätt identitetsskapande i sig? Kulturella uttryck, språk, utbildning och skolornas betydelse kan ju ha blivit något överbetonade i antologin. Det är dock något som förefaller naturligt när humanister har haft förmånen att på djupet penetrera aktuella etniska och nationella frågeställningar.

Kerstin Sundberg, Lund

Kunskapsamhällets marknad. Markus Idvall & Fredrik Schoug (red.). Studentlitteratur, Lund 2003. 187 s. ISBN 91-44-03005-3.

Ett vanligt påstående i internationell human- och samhällsvetenskaplig forskning är att mänskligheten har lämnat det moderna industrisamhällets epok någon gång under 1980-talet och trätt in i en ny era. Detta nya skede har fått bära många namn, men den kanske vanligaste beteckningen i både inom- och utomvetenskapliga sammanhang är *kunskapsamhälle*. Om några av de praktiska konsekvenserna av denna genomgripande transformation har ett lag Lundaetnologer skrivit en intressant bok.